

ՌՈՒԲԵՆ Լ. ԱԶԻԶԵԿՅԱՆ

ԳԱՍ պապմության ինստիտուտ, պ.գ.թ., դոցենտ

ՀՀ ԵՎ ՌԴ ՄԻՋԵՎ ԱՌԵՎՏՐԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ
ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱԶԲՆԱՎՈՐՈՒՄՆ ՈՒ
ՋԱՐԳԱՑՈՒՄԸ 1991-2008 ԹԹ.

Բանալի բառեր՝ ՀՀ, ՌԴ, առևտրատնտեսական հարաբերություններ, համագործակցություն, տնտեսություն, ռուսական կապիտալ, ձեռնարկություն:

Հայաստանի Հանրապետության և Ռուսաստանի Դաշնության միջև տնտեսական կապերի զարգացումը հայ-ռուսական համագործակցության կարևորագույն քաղաքականներից է: Այն բխում է երկու երկրների ռազմավարական շահերից, քանի որ մի կողմից նպաստում է ՀՀ տնտեսական դիրքերի ամրապնդմանը, ինչը տարածաշրջանային ուժերի հավասարակշռությունը պահպանելու լուրջ գործոն է, իսկ մյուս կողմից՝ Անդրկովկասում ՌԴ-ի ազդեցության պահպանմանն ու նրա առաջխաղացմանը դեպի Մերձավոր և Միջին Արևելքի շուկաներ:

1991-2008 թթ. ՀՀ և ՌԴ միջև աստիճանաբար ձևավորվեցին տնտեսական կապերի առավել արդյունավետ ձևեր: Վերջինների հաստատման հիմքը դրվեց 1991 թ. դեկտեմբերի 2-ին Մոսկվայում ստորագրված՝ ՀՀ և ՌԴ միջև 1992 թ. առևտրատնտեսական համագործակցության սկզբունքների մասին համաձայնագրով¹: Հայաստանի Հանրապետության և Ռուսաստանի Դաշ-

¹ Տե՛ս ՀՀ արտաքին գործերի նախարարություն. արտաքին քաղաքականություն. երկկողմ հարաբերություններ, Ռուսաստան, ստորագրված փաստաթղթեր, [//www.mfa.am/hy/country-by-country/ru](http://www.mfa.am/hy/country-by-country/ru).

նության միջև քարենկամության, համագործակցության և փոխադարձ անվտանգության մասին 1991 թ. դեկտեմբերի 29-ի պայմանագրի 10-րդ կետով՝ կողմերը պարտավորվեցին տնտեսական և առևտրային հարաբերությունները կառուցել «առավելագույն քարենկաստ ռեժիմ ապահովելու հիման վրա»²:

Երկկողմ տնտեսական հարաբերությունների զարգացմանը նպաստակառողված իրավական հենքի ձևավորման բուռն գործընթացը սկիզբ առավ 1992 թ.: Այս առումով կարևոր նշանակություն ունեցավ ՌԴ վարչապետ Ե. Գայդարի նույն թվականի սեպտեմբերի 30-ին Երևան կատարած այցը, որի ընթացքում ստորագրվեցին միջկառավարական մի շարք համաձայնագրեր՝ միջպետական տնտեսական կառուցվածքների ստեղծման, առևտրատնտեսական համագործակցության և համաձայնեցված դրամավարկային ու արժույթային քաղաքականության, առևտրական ներկայացուցչությունների փոխադարձ հիմնման (1995 թ. ՌԴ-ում սկսեց գործել ՀՀ առևտրական ներկայացուցչությունը, իսկ 2006 թ.՝ ՀՀ-ում ՌԴ առևտրական ներկայացուցչությունը) վերաբերյալ³: Հատկապես կարևոր էր Հայաստանի և Ռուսաստանի կառավարությունների միջև Ազատ առևտրի մասին համաձայնագրի ստորագրումը, որը միտված էր երկու երկրների միջև առավել քարենկաստ առևտրային ռեժիմի հաստատմանը⁴, ինչպես նաև Ռուսաստանի նախագահ Վ. Պուտինի Հայաստան կատարած պաշտոնական այցի ընթացքում 2001 թ. սեպտեմբերի 15-ին ստորագրված՝ ՀՀ և ՌԴ մինչև 2010 թ. երկարաժամկետ տնտեսական համագործակցության մասին պայմա-

² Դիվանագիտական բանբեր, Վենետիկ, 1993, էջ 12:

³ Տե՛ս ՀՀ արտաքին գործերի նախարարություն. արտաքին քաղաքականություն, երկկողմ հարաբերություններ, Ռուսաստան, ստորագրված փաստաթղթեր, [//www.mfa.am/hy/country-by-country/ru](http://www.mfa.am/hy/country-by-country/ru).

⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

նագիրն ու ՀՀ և ՌԴ միջև մինչև 2010 թ. երկարաժամկետ տնտեսական համագործակցության ծրագիրը⁵:

Առևտրատնտեսական համագործակցության բնագավառում իրավապայմանագրային լայն դաշտի ստեղծումը ամուրի հենք հանդիսացավ տվյալ ոլորտում երկու երկրների միջև բազմաշերտ հարաբերությունների զարգացման համար: Հայաստանի և Ռուսաստանի միջև տնտեսական կապերի խթանման էր նպատակուղղված նաև ՀՀ և ՌԴ միջև տնտեսական համագործակցության միջկառավարական հանձնաժողովի ստեղծումը, որի անդրանիկ նիստը կայացավ 1997 թ. հուլիսի 1-ին Երևանում:

2000-ական թթ. հայ-ռուսական տնտեսական հարաբերությունների առանձնահատկություններից էր Հայաստանի տնտեսության հատկապես ռազմավարական նշանակություն ունեցող ոլորտներ ռուսական կապիտալի ներթափանցման գործընթացի ծավալումը: Արդեն 2007 թ.⁶ նախորդ տարվա համեմատությամբ ՀՀ տնտեսության մեջ ռուսական ներդրումների ծավալն աճեց ալեկի քան 5 անգամ, ինչը կազմում էր հանրապետության տնտեսության իրական հատվածում արված օտարերկրյա ներդրումների շուրջ 38 %-ը և ուղղակի ներդրումների 32,6 %-ը⁶: 1991-2008 թթ. ՌԴ-ն ՀՀ-ում շուրջ 3 մլրդ ԱՄՆ դոլար ներդրումներ էր կատարել, ինչը տվյալ ժամանակահատվածում Հայաստանի տնտեսության մեջ կատարված օտարերկրյա ներդրումների ընդհանուր ծավալի կեսից ավելին էր կազմում⁷: Այդ

⁵ Տե՛ս նույն տեղում:

⁶ Տե՛ս ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայություն. հրապարակումներ ըստ տարեթվերի. ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2007 թ. հունվար-դեկտեմբերին, էջ 125 // www.armstat.am.

⁷ Տե՛ս ՀՀ արտաքին գործերի նախարարություն. արտաքին քաղաքականություն, երկկողմ հարաբերություններ, Ռուսաստան, առևտրատնտեսական կապեր, // www.mfa.am/hy/country-by-country/ru.

ներդրումները հինականում ուղղվում էին էներգետիկ, բանկային, մետալուրգիական, կապի, տրանսպորտի և այլ ոլորտներ: Արդեն 2007 թ. Հայաստանում գործում էր ռուսական կապիտալով շուրջ 1000 ձեռնարկություն, ինչը կազմում էր օտարերկրյա կապիտալով հանրապետությունում գործող ձեռնարկությունների ավելի քան 25 %-ը⁶:

Հայաստանի տնտեսության ենթակառուցվածքների մեջ ռուսական կապիտալի ներթափանցման ուժեղացումը քաղաքական և հասարակական շրջանակներում տարաբնույթ մեկնաբանություններ էին առաջացնում: Ի հայտ եկան տեսակետներ, թե դրանով մեծանում էր ՀՀ կախվածությունը Ռուսաստանից⁷: Նման մտահեղությունները բնական էին, քանի որ, նախընտրելի կլիներ, եթե Հայաստանում խոշոր ներդրումներ կատարեին նաև այլ երկրների ընկերություններ: Այս առումով նշենք, որ, թեև հանրապետությունում ներդրումներ էին իրականացնում նաև ֆրանսիական, արգենտինյան, ամերիկյան, իտալական, իրանական և այլ օտարերկրյա ընկերություններ, սակայն, վերջինները Հայաստանը դիտարկելով որպես փոքր շուկա, ի տարբերություն ռուսական ընկերությունների, այնքան էլ հակված չէին այստեղ տարբեր ոլորտներում խոշորածավալ ներդրումներ կատարել:

2000-ական թվականների կեսերից ՀՀ և ՌԴ միջև տարեց-տարի աճում էին առևտրաշրջանառության ծավալները: Այսպես,

⁶ St'u Министерство экономического развития Российской Федерации: внешнеэкономическая деятельность; двустороннее сотрудничество; экономическое сотрудничество со странами СНГ; справка по Республике Армения, 13.06.2012, // www.economy.ru.

⁷ St'u Մարտիրոսյան Արա, Ինչու Ռուսաստանը և ռուսական կապիտալը. ինչպես են զարգանում հայ-ռուսական տնտեսական հարաբերությունները, Ազգ, 28.02. 2012:

երև 2004 թ. այն կազմում էր 208 մլն ԱՄՆ դոլար, 2005 թ.¹⁰ մլն, իսկ 2006 թ.¹¹ 426 մլն, ապա 2007 թ.¹² 704 մլն ԱՄՆ դոլար¹³։ Ռուսաստանը Հայաստանի համար ավանդաբար հանդիսանալով մեծ շուկա, դարձավ նրա առևտրային խոշորագույն գործընկերը, որին 2007 թվականին բաժին էր ընկնում մեր երկրի արտաքին առևտրի 16 %-ը¹⁴։ ՀՀ-ից ՌԴ արտահանվող հիմնական ապրանքատեսակներն էին՝ սննդամթերք, ըմպելիքներ և գյուղատնտեսական ապրանքներ (արտահանման ծավալների ավելի քան 60 %-ը¹⁵), մշակված աղամանդներ, թանկարժեք քարերից և մետաղներից պատրաստված իրեր, սինթետիկ կաուչուկ, մեքենասարքավորումներ, թեթև արդյունաբերական արտադրանք և այլն։

ՌԴ-ից ՀՀ ներմուծվող ապրանքատեսակնու շուրջ 40 %-ը¹⁶ կազմում էր հանքահումքային արտադրանքը՝ առավելապես վառելիքաէներգետիկ ռեսուրսներ (գազ, նավթամթերք, միջուկային վառելիք)։ Հայաստան էին ներմուծվում նաև գյուղատնտեսական ապրանքներ, պարենամթերք, մեքենաներ, սարքավորումներ և մեխանիզմներ, տրանսպորտի ու կապի միջոցներ, քիմիական արդյունաբերության արտադրանք, թանկարժեք քարեր (հիմնականում չմշակված աղամանդներ), մետաղներ, փայտանյութ և այլն։ Երկու երկրների միջև առևտրատնտեսական կապերի ամրապնդմանը մեծապես նպաստում էր համագործակցությունը վառելիքաէներգետիկ համալիրում։ Համաձայն Հայկական

¹⁰ Տե՛ս ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայություն. հրապարակումներ ըստ տարեթվերի. ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2004, 2005, 2006, 2007 թթ. հունվար-դեկտեմբերին, էջ 135-137, 126-128, 123, // www.armstat.am.

¹¹ Տե՛ս նույն տեղում ՀՀ սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2007 թ. հունվար-դեկտեմբերին, էջ 123։

¹² Տե՛ս նույն տեղում։

¹³ Տե՛ս նույն տեղում։

ատոմային էլեկտրակայանի ապակոնսերվացման և արդյունաբերական վերագործակման մասին ՀՀ և ՌԴ կառավարությունների միջև 1994 թ. մարտի 17-ին ստորագրված համաձայնագրի՝ ռուսական կողմն աջակցություն ցուցաբերեց Հայաստանի համար կենսական նշանակություն ունեցող այդ ռազմավարական օբյեկտի վերագործարկման աշխատանքներում: ՀՀ կառավարության և ռուսաստանյան «Գազպրոմ» ԲԸ-ի միջև 1997 թ. հունվարի 18-ին Մոսկվայում կնքված՝ Հայաստանի տարածքում գազամուղների կառուցման և շահագործման, հանրապետության տարածքով ռուսական գազի տարանցման, էլեկտրաէներգիայի արտադրության և երրորդ երկրներ դրա տարանցման մասին համաձայնագրի հիման վրա, նույն թվականի օգոստոսի 30-ին ՀՀ էներգետիկայի նախարարության, «Գազպրոմ»-ի և «Իտերա» միջազգային էներգետիկական կորպորացիայի կողմից ստորագրվեց պայմանագիր՝ 50 տարի ժամկետով հայ-ռուսական «ՀայՌուսգազարդ» ՓԲԸ ստեղծելու մասին, որի բաժնեմասերի 45-ական %-ները պատկանում էին ՀՀ կառավարությանն ու «Գազպրոմին», իսկ 10 %-ը՝ «Իտերային»¹⁴: Այս պայմանագիրը համարվեց անկախ Հայաստանի ամենախոշոր և հաջողված գործարքներից մեկը, որն ապահովելով Վրաստանի տարածքով ռուսական գազի կանոնավոր մատակարարումը (միայն 2005 թ. ՌԴ-ից ՀՀ առաքված գազի ծավալները կազմեցին 1,7 մլրդ խ/մ¹⁵), մեծ դեր խաղաց հանրապետության սոցիալ-տնտեսական կարևոր խնդիրների լուծման գործում:

«Գազպրոմ» ԲԸ-ն դարձավ հանրապետության վառելիքաէներգետիկ ոլորտում, մասնավորապես, գազաէներգետիկ օբ-

¹⁴ Տե՛ս ՀայՌուսգազարդ ՓԲԸ, // www.armrusgazprom.am.

¹⁵ Представительство «Россотрудничества» в Республике Армения: об Армении; армяно-российские отношения, // www.arm.rs.gov.ru.

յեկտների կառուցման բնագավառում խոշորագույն ներդրողներից մեկը: 2006 թ. մարտի 31-ին 25 տարով կնքվեց Հայաստանի տարածքում գազակներգեղիկ նախագծերում համագործակցության ռազմավարական սկզբունքները սահմանող պայմանագիր, որի համաձայն «Գազպրոմը» հետագա երեք տարիներին, վերոնշյալ նախագծերի իրագործման համար շուրջ 550 մլն ԱՄՆ դոլարի կապիտալ ներդրումներ կատարեց, ներառյալ Հրազդանի ՋԷԿ-ի 5-րդ էներգարկի և Իրան-Հայաստան գազատարի շինարարական աշխատանքներում¹⁶: Վերջինի վերաբերյալ նշենք, որ Հայաստանի Հանրապետությունն առաջնորդվելով էներգակիրների ներմուծման բազմազանեցման քաղաքականության սկզբունքով՝ 2004 թ. սեպտեմբերի 8-ին Թեհրանի հետ ստորագրեց պայմանագիր Իրան-Հայաստան գազամուղի կառուցման մասին, համաձայն որի իրանական կողմը պետք է Հայաստանին 20 տարվա ընթացքում մատակարարեր շուրջ 36 մլրդ. խմ գազ: Դրանով պայմանավորված՝ առաջ քաշվեցին տարբեր նախագծեր նշյալ գազամուղի կառուցումը Վրաստանով մինչև Ուկրաինա, այնուհետև դեպի ԵՄ երկրներ շարունակելու վերաբերյալ, որոնց կյանքի կոչելը շահեկան էր ՀՀ համար, թե՛ տնտեսական (Հայաստանը զգալի շահույթ կարող էր ստանալ), և թե՛ քաղաքական (որպես տարանցիկ երկիր կտրուկ կրարձրանար նրա կշիռը տարածաշրջանում) առումներով: Սակայն դա հարուցեց Մոսկվայի անհանգստությունը, քանի որ հայ-իրանական խողովակաշարը ոչ միայն կարող էր ռուս-թուրքական «Կապույտ հոսք» գազամուղի մրցակիցը դառնալ, այլև Ռուսաստանին շրջանցելով իրանական գազի առաքումը դեպի

¹⁶ Տե՛ս Ռուսաստանը և Հայաստանը համաշխարհային և տարածաշրջանային քաղաքականության համատեքստում. Հիմնախնդիրներն ու հեռանկարները. Վերլուծական զեկույց, Մոսկվա-Երևան, 2010, էջ 33:

Եվրոպա կասասներ նաև «Գազպրոմի» դիրքերը միջազգային շուկայում: Ուստի, վերոնշյալ նախագծերը ռուսական կողմի լուրջ հակազդեցության հետևանքով իրականություն չդարձան: Միաժամանակ, Ռուսաստանից մատակարարվող գազի գինը մինչև 2009 թ. հունվարի 1-ը 1000 խմ համար 110 ԱՄՆ դոլար սահմանելու դիմաց, որը զգալորեն էժան էր միջազգային շուկայում գործող գներից («Գազպրոմ»-ը Բելառուսին 1000 խմ գազը վաճառում էր 244 ԱՄՆ դոլարով, իսկ Եվրոպային՝ 350-500 դոլարով), հայկական կողմը Հրազդանի ԶԷԿ-ի 5-րդ էներգարկի հետ մեկտեղ, «ՀայՌուսգազարդ»-ին փոխանցեց Իրան-Հայաստան գազամուղի 40 կմ-անոց հայկական առաջին հատվածը: ՀՀ կառավարությունը պարտավորվեց նաև «ՀայՌուսգազարդ»-ին տրամադրել Իրան-Հայաստան գազամուղի երկրորդ՝ 197 կմ-անոց հատվածի շինարարության պատվիրատուի գործառույթները¹⁷: 2007 թ. սկզբին «Գազպրոմ»-ի մասնաբաժինը «ՀայՌուսգազարդ»-ի հիմնադիր կապիտալում գրեթե կրկնապատկվեց՝ կազմելով որակական մեծամասնություն:

2002 թ. «ԻՆՏԵՐ ՌԱՕ ԵԷՍ» ռուսաստանյան ընկերությունը «Գույք պարտքի դիմաց» ծրագրի շրջանակներում ձեռք բերեց Հրազդանի ԶԷԿ-ը¹⁸: Միաժամանակ, նշյալ ընկերությունը 5 տա-

¹⁷ «ԱրմՌուսգազպրոմը» կղառա Հրազդանի ԶԷԿ-ի 5-րդ էներգարկի և Իրան-Հայաստան գազամուղի սեփականատեր, [//www.panarmenian.net](http://www.panarmenian.net), 06.04.2006:

¹⁸ 2002 թ. հուլիսի 17-ին Երևանում ՀՀ և ՌԴ միջև ստորագրվեց համաձայնագիր «Հայաստանի Հանրապետության կառավարության և Ռուսաստանի Դաշնության կառավարության միջև Ռուսաստանի Դաշնության կողմից Հայաստանի Հանրապետությանը տրամադրված պետական վարկերի գծով պարտքի մարման համար Հայաստանի Հանրապետության պետական սեփականություն հանդիսացող գույքը Ռուսաստանի Դաշնությանը փոխանցելու վերաբերյալ», համաձայն որի Ռուսաստանին ունեցած շուրջ 100 մլն ԱՄՆ դոլար պետական պարտքի դիմաց (առաջին հերթին՝ բնական գազի և միջուկային վառելիքի առաքման համար) նրան փոխանցվեց հայաստանյան 5 ձեռնարկություն՝ Հրազդանի ԶԷԿ-ը, «Մարս», «Երևանի մաթեմատիկական մե-

րի ժամկետով ստանձնեց Հայկական ատոմակայանի (որի մասնաբաժինը հանրապետությունում արտադրված էլեկտրաէներգիայի ընդհանուր ծավալում կազմում էր 40 %) հավատարմագրային կառավարումը, իսկ 2006 թ. դարձավ Հայաստանի միասնական բաշխիչ էլեկտրացանցի սեփականատերը: «ԻՆՏԵՐՈՒՍ ԵՆՍ»-ը ՀՀ էներգետիկայի ոլորտի արդիականացման և սպառողների սպասարկման որակի բարձրացման նպատակով իրականացրեց շուրջ 180 մլն. ԱՄՆ դոլարի ներդրում¹⁹:

Երկու երկրները սերտորեն փոխգործակցում էին նաև միջուկային էներգետիկայի քննադատում, Այդ համագործակցության հիմնական ուղղություններն էին՝ Հայկական ատոմակայանի անվտանգ շահագործման ապահովումը, թարմ միջուկային վառելիքի մատակարարումը:

Հայ-ռուսական էներգետիկ համագործակցության կարևոր ուղղություններից էր նաև Հայաստանում նոր ԱԷԿ-ի կառուցման հարցը, որի վերաբերյալ 2007 թ. «Ռոսատոմ» պետական կորպորացիայի ղեկավար Ս. Կիրիենկոն Երևանում հայտարարեց, թե ռուսական կողմը պատրաստ է աջակցել Հայաստանին 1000 մվտ հզորությամբ նոր ատոմային էլեկտրակայանի շինարարական աշխատանքները ստանձնելու (այդ նպատակով հետազայում ստեղծվեց «Մեծամոր էներգոատոմ» ձեռնարկությունը) և նախագծի արժեքի 20 %-ի՝ շուրջ 1 մլրդ ԱՄՆ դոլարի չափով ներդրումներ իրականացնելու հարցերում:

քեանների գիտահետազոտական ինստիտուտ», «Երևանի կառավարման ավտոմատացված համակարգերի ԳՀԻ», «Երևանի նյութագիտության ԳՀԻ» ՓԲԸ-ները:

¹⁹ St'u Министерство экономического развития Российской Федерации: внешнеэкономическая деятельность; двустороннее сотрудничество; экономическое сотрудничество со странами СНГ; справка по Республике Армения, // www.economy.ru, 15.09. 2008.

Այսպիսով, 2000-ական թվականների կեսերին Հայաստանի էներգետիկ համակարգի շուրջ 90 %-ը կառավարվում էր Ռուսաստանի կողմից, ինչը հանրապետության քաղաքական և տնտեսական շրջանակներում միանշանակորեն չէր ընդունվում: Մի կողմից՝ այն Հայաստանի համար, անշուշտ, շահեկան էր երաշխիքային էներգամատակարարման, համակարգի տեխնիկական վերագինման, հնարավորությունների հզորացման, արտադրված էներգիայի արտահանման, նոր աշխատատեղերի ստեղծման առումներով, մյուս կողմից՝ մտահոգիչ էր հանրապետության էներգետիկ անվտանգության տեսանկյունից, և ոչ այն պատճառով, որ հենց Ռուսաստանն էր հանրապետության էներգետիկ պաշարների գնորդը, այլ, որ գրեթե ողջ էներգահամակարգը՝ ներառյալ էներգիայի ստեղծման, բաշխման ու մատակարարման համակարգերը պատկանում էին միայն մեկ երկրի: Այսինքն՝ Հայաստանը փաստորեն էներգետիկ կախվածության մեջ էր գտնվում մեկ կենտրոնից, ինչի հետևանքով բարդանում էր էներգակիրների ներմուծման բազմազանեցման քաղաքականության իրականացումը: Սակայն, այս ամենի հետ մեկտեղ, նշված ժամանակաշրջանում հայ-ռուսական «էներգաերկխոսությունը» գտնվում էր բավականին բարձր մակարդակի վրա, ինչը ՀՀ-ին հնարավորություն էր ընձեռում ՌԴ-ը ակտիվ կերպով ընդգրկել իր էներգետիկ ծրագրերում դրանով իսկ, էլ ավելի ամրապնդելով վերջինի հետ ռազմավարական-գործընկերային հարաբերությունները, որոնք հանրապետության տարածաշրջանային անվտանգության ապահովման կարևոր քաղաքիչներից էին:

Հայաստանի տնտեսության մեջ ռուսական կապիտալի ներթափանցման միտումների ուժեղացումը ցայտուն դրսևորվում էր նաև հանրապետության ֆինանսաքանկային համակարգում:

2004 թ. ռուսաստանյան «Վնեշտորգբանկ»-ը (ներկայումս՝ «ՎՏԲ» բանկը) ձեռք բերեց «Հայխնայբանկ»-ի (2006 թ.՝ «Բանկ ՎՏԲ» (Հայաստան)) բաժնետոմսերի 70 %-ը, իսկ 2007 թ. հուլիսին՝ մնացած 30 %-ը²⁰: Նույն թվականի սեպտեմբերի 21-ին ռուսաստանյան «Տրոյկա-Դիալոգ» ներդրումային ընկերության «TDA Holding Limited» դուստր ձեռնարկությունը 13 մլն. ԱՄՆ դոլարով գնեց «Հայներարտբանկ»-ի արժեթղթերի 96,15 %-ը: Հաջորդ տարի «Տրոյկա-Դիալոգ»-ը և «Ամերիա գրուպ» ընկերությունը Հայաստանում հիմնեցին 50 մլն. ԱՄՆ դոլար կապիտալով «Ամերիա» ներդրումային բանկը: 2007 թ. դեկտեմբերի 1-ին «Գազպրոմբանկ»-ը հայտարարեց «Առեքսիմբանկ» ՓԲԸ բաժնետոմսերի 80,09 %-ը գնելու մասին²¹:

Ռուսական բանկերի մուտքը Հայաստանի ֆինանսական շուկա որոշակիորեն նպաստեց հանրապետության ֆինանսաբանկային համակարգի կատարելագործմանն ու գործառույթների արդյունավետության բարձրացմանը:

Հայ-ռուսական տնտեսական համագործակցությունը զարգանում էր նաև մետալուրգիայի բնագավառում, ինչի վառ վկայություններից էր Քանաքեռի ալյումինի գործարանի հենքի վրա 2000 թ. մայիսից գործող «Արմենալ» ալյումինի գլանման ձեռնարկությունը, որը Ռուսաստանի ամենախոշոր «Ռուսալ» ալյումինաձուլական ձեռնարկության հետ ձևավորեց ռուս-հայկական համատեղ «Ռուսալ Արմենալ» արտադրական միավորումը: 2004 թ. ռուսաստանյան կողմը ավելի քան 70 մլն ԱՄՆ դոլար ներդնելով՝ 2 տարվա ընթացքում վերակառուցեց ու արդիականացրեց

²⁰ Տե՛ս Ռուսաստանը և Հայաստանը համաշխարհային և տարածաշրջանային քաղաքականության համատեքստում. Հիմնախնդիրներն ու հեռանկարները, վերլուծական զեկույց, էջ 34:

²¹ Տե՛ս Մինասյան Ս., Ռուս-հայկական հարաբերություններ. նոր միտումներ Մոսկվայում և նոր ընկալումներ Երևանում, 03.03. 2008, [//www.noravank.am](http://www.noravank.am):

նացրեց ձեռնարկությունը: 2006 թ. վերագործարկվելուց հետո, Հայաստանի այս խոշորագույն արդյունաբերական միավորումը դարձավ տարածաշրջանում ամենաբարձր որակի նուրբ փայլաթիթեղ արտադրող միակ ձեռնարկությունը: 2007-2008 թթ. շուրջ 6 մլն ԱՄՆ դոլար ներդրվեց «Արմենալի» արտադրական հզորությունների մեծացման համար, ինչը ոչ միայն նպաստեց ՌԴ և ՀՀ միջև ապրանքաշրջանառության ծավալների մեծացմանը, այլև հանրապետությանն ապահովվեց ավելի քան 700 աշխատատեղով²²:

Հայ-ռուսական տնտեսական համագործակցության մեջ նշանակալից առաջընթաց գրանցվեց նաև կապի և հեռահաղորդակցության բնագավառում: 2006 թ. նոյեմբերին ռուսաստանյան «Վիմպելկոմ» ընկերությունը, որը հանդես է գալիս «Բիլայն» ապրանքանիշի ներքո, հունական «OTE» ընկերությունից և ՀՀ կառավարությունից 342 մլն եվրոյով գնեց հանրապետության հեռահաղորդակցային ոլորտի մենաշնորհատեր «Արմենտել» ՓԲԸ-ի բաժնետոմսերի ամբողջական փաթեթը (բաժնետոմսերի 90 %-ը պատկանում էր «OTE»-ին, իսկ 10 %-ը՝ ՀՀ կառավարությանը): «Վիմպելկոմ» ընկերության դուստր ձեռնարկություն դարձած «Արմենտելը» մատուցում էր ֆիքսված ու բջջային հեռախոսակապի և ինտերնետ ծառայություններ: Այն, մինչև 2008 թ. 40 մլն. ԱՄՆ դոլարի չափով ներդրումներ իրականացրեց, ինչի շնորհիվ շահագործման հանձնվեց Հայաստանում առաջին՝ «3G» երրորդ սերնդի բջջային ցանցը, որը հնարավորություն էր տալիս մատուցել նաև արագ շարժական ինտերնետ

²² Министерство экономического развития Российской Федерации: внешнеэкономическая деятельность; двустороннее сотрудничество; экономическое сотрудничество со странами СНГ; справка по Республике Армения, [//www.economy.ru](http://www.economy.ru), 15.09.2008.

կապ, ինչպես նաև թվայնացվեց հանրապետության ֆիքսված հեռախոսակապը: Սակայն տվյալ գործարքի, թերևս առավել կարևորությունը կայանում էր նրանում, որ այս ձեռնարկությունն իրավաբանորեն հրաժարվեց իր մենաշնորհներից (միջազգային ելք, ինտերնետի մատակարարում, միջազգային ձայնային հեռախոսակապ): Դա հանգեցրեց հեռահաղորդակցության ոլորտի ազատականացմանը, հետևաբար, նաև այս ընագավառում մրցակցության սկզբնավորմանը: Արդյունքում, արդեն իսկ 2007 թ. սեպտեմբերին ռուսաստանյան մեկ այլ ընկերություն՝ «Մոբիլ հեռահամակարգեր» («USU») ընկերությունը ձեռք բերեց հայկական «Ղ-Տելեկոմ» (հայտնի է «Վիվասել» ապրանքանիշով) բջջային կապի ընկերության բաժնետոմսերի 80 %-ը, ինչպես նաև նախնական իրավունքային համաձայնագիր ստորագրեց մնացած 20 %-ը գնելու վերաբերյալ: Գործարքի արժեքը կազմեց 310 մլն եվրո (ընկերությունը երկու տարվա ընթացքում կատարեց 70 մլն ԱՄՆ դոլարի ներդրումներ, որոնք հիմնականում ուղղված էին մատուցվող ծառայությունների որակի բարձրացմանը, կայանների արդիականացմանը, ցանցի հասանելիության ընդլայնմանը): Արդյունքում, հանրապետությունում ոչ միայն ալելացավ բջջային կապի բաժանորդների թիվը (2007 թ. այն հասավ 1 մլն 185 հազարի²³), այլև բացվեցին նոր աշխատատեղեր: Ռուսաստանյան ընկերությունների մուտքը հանրապետության հեռահաղորդակցային ծառայությունների մատուցման շուկա նպաստեց նաև ոլորտի մրցակցային դաշտի հետագա ընդլայնմանը, որը դրսևորվեց 2008 թ. բջջային կապի երրորդ օպերատորի՝ «Ֆրանս-տելեկոմ» ֆրանսիական ընկերության «Օրանժ Արմենիա» դուստր ձեռնարկության նորամուտով հայ-

²³ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության կառավարության գործունեության արդյունքները 2007-2011 թթ., կապի ոլորտ, //report.gov.am, 13.05.2011:

կական շուկա: Աճող մրցակցային պայմաններում Հայաստանի կապի և հեռահաղորդակցության ոլորտը կտրուկ զարգացում ապրեց, ինչին զուգընթաց նվազում էին տվյալ քնազավառում մատուցված ծառայությունների սակագները: Այս ամենի շնորհիվ հանրապետության հեռահաղորդակցության շուկան ԱՊՀ շրջանակներում առաջատար դիրքեր գրավեց²⁴: Վերջինից ելնելով՝ ՀՀ կառավարությունն ընդունեց հանրապետության տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ոլորտի զարգացման երկարաժամկետ ռազմավարություն, որը նպատակաուղղված էր Հայաստանն այդ քնազավառի տարածաշրջանային կենտրոն դարձնելուն:

Ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանում, թե՛ քաղաքական և թե՛ տնտեսական առումներով խիստ կարևոր նշանակություն ունեւր ՀՀ և ՌԴ միջև համագործակցության ծավալումը տրանսպորտի ոլորտում: Անկախության առաջին իսկ տարիներից Ադրբեջանի և Թուրքիայի կողմից հաղորդակցության ուղիների լիակատար շրջափակման մեջ գտնվող Հայաստանի առջև ծառացած կենսական խնդիրներից էր արտաքին աշխարհի, այդ թվում և իր ռազմավարական գործընկեր Ռուսաստանի հետ անխափան գործող հաղորդակցային ուղիներ ունենալը: Հայաստանը ցամաքային ուղիով արտաքին աշխարհի հետ հարավից կապվում էր Իրանի (ավտոճանապարհով), իսկ հյուսիսից՝ Վրաստանի (երկաթուղով և ավտոճանապարհով) միջոցով: Իրանի հետ Հայաստանի ցամաքային կապի կայունությունը գրեթե մշտապես հարցականի տակ էր դրված այդ երկրի դեմ շարունակաբար կիրառվող միջազգային պատժամիջոցների հետևանքով: Ինչ վերաբերում է Վրաստանին, ապա 1990-ական-

²⁴ Տե՛ս ՀՀ տրանսպորտի և կապի նախարարություն. Մեր մասին. Պատմական ակնարկ. Կապի ոլորտի խթանումը, [//www.mtc.ma](http://www.mtc.ma).

ներից այստեղ տիրող անկայուն քաղաքական իրավիճակը լուրջ դժվարություններ էր հարուցում այդ հանրապետության տարածքով Հայաստանից Ռուսաստան և հակառակը, անխափան բեռնափոխադրումների իրականացմանը, ինչը խիստ բացասաբար էր անդրադառնում ՀՀ և ՌԴ միջև տնտեսական կապերի բնականոն զարգացման վրա: Վիճակն էլ ավելի բարդացավ վրացարխագական պատերազմի հետևանքով Հայաստանի համար ռազմավարական նշանակություն ունեցող Երևան-Թբիլիսի-Մոսկվա երկաթգծի արխագական հատվածի փակվելուց հետո: Փաստորեն, Վրաստանի տարածքով Հայաստանին Ռուսաստանի հետ կապող միակ ցամաքային ճանապարհը դարձավ վրաց-ռուսական սահմանագծին գտնվող «Կազբեկ-Վերին Լարս» ավտոմոբիլային անցակետը, ինչը չէր կարող ապահովել երկու երկրների միջև ապրանքաշրջանառության ծավալման հնարավորությունները (այդտեղով անցնում է Հայաստան-Ռուսաստան բեռների 20 %-ը²⁵): Սակայն, 2000-ական թվականներից վրաց-ռուսական հարաբերություններում աստիճանաբար աճող լարվածության հետևանքով «Կազբեկ-Վերին Լարս» անցակետը ևս մերթ մեկ, մերթ մյուս կողմի նախաձեռնությամբ, տարբեր պատճառաբանություններով (եղանակային պայմանների վատթարացում, անցագրային կետի վերակառուցման անհրաժեշտություն և այլն) պարբերաբար փակվում էր, ինչը բարդ իրավիճակ էր առաջացնում Հայաստանի տնտեսության համար: Դա հատկապես ցայտուն դրսևորվեց 2008 թ. ռուս-վրացական օգոստոսյան «հնգօրյա պատերազմի» ժամանակ, երբ Հայաստանի Հանրապետությունը հյուսիսից ևս որոշ ժամանակով հայտնվեց տնտեսական շրջափակման մեջ, ինչը չէր բխում նաև տարա-

²⁵ Հայաստանը Ռուսաստանին կապում են չորս ճանապարհներ, «Ազգ», 16.10.2004:

ծաշրջանում Ռուսաստանի ունեցած աշխարհաքաղաքական և տնտեսական շահերից: Ուստի, Հայաստանի և Ռուսաստանի միջև հաղորդակցային ոլորտում առկա հիմնախնդիրները հաշվառում էին երկուստեք շահերին և կողմերին հարկադրում համատեղ ջանքեր գործադրել միմյանց միջև նոր տրանսպորտային երթուղիների բացման ուղղությամբ:

1990-2000-ական թթ., բացի վերոնշյալ «Կազբեկ-Վերին Լարս» ցամաքային ճանապարհից, Հայաստանը Ռուսաստանի հետ կապվում էր նաև 3 ծովային ուղիներով: Առաջինը՝ Նովոռոսիյսկ-Փոթի երկաթուղալաստանավային անցուղին էր, որով իրականացվում էին նաև քեռնարկղերով փոխադրումներ: 2007 թ. սկսեցին գործարկվել նաև Նովոռոսիյսկ-Փոթի ավտոմոբիլալաստանավային և Փոթի-Կավկազ երկաթուղալաստանավային անցուղիները: Արդյունքում՝ 2007 թ. հայ-ռուսական լաստանավային փոխադրումների ծավալը գերազանցեց 30 հազ. տոննան²⁶: Երկրորդը՝ Իլիչևսկ (Ուկրաինա)-Փոթի լաստանավային անցուղին էր, որը 30 %-ով թանկ էր արխազական երկաթուղով անցնող ճանապարհից: Եվ վերջապես երրորդը՝ «Հյուսիս-Հարավ» տրանսպորտային միջազգային միջանցքն էր՝ ռուսական Աստրախան նավահանգստից մինչև իրանական Էնզելի նավահանգիստը լաստանավով, այնտեղից էլ ավտոմեքենաներով դեպի Հայաստան²⁷: Սակայն այդ միջանցքով Հայաստանի և Ռու-

²⁶ Տե՛ս ԱՄԻ «Նովոստի Արմենիա». Վերլուծություններ և մեկնաբանություններ. Ռուսական կապիտալը՝ Հայաստանի լուկոմոտիվն է, 22.01.2008, // www.newsarmenia.ru.

²⁷ 2000 թ. սեպտեմբերի 12-ին Սանկտ-Պետերբուրգում Ռուսաստանի, Իրանի և Հնդկաստանի միջև ստորագրվեց «Հյուսիս-Հարավ միջազգային տրանսպորտային միջանցքի մասին» համաձայնագիրը, որը կոչված էր Իրանի և Ռուսաստանի տարածքներով ապահովել տրանսպորտային կապը (ներառյալ ջրային, երկաթուղային և ավտոմոբիլային) Հնդկաստանի և Բալթյան երկրների միջև: Հետագայում համաձայնագրին միացան Հայաստանը (2005 թ.),

սաստանի միջև բեռնափոխադրումները կապված էին լուրջ խոչընդոտների հետ, քանի որ Իրանի տարածքով արգելվում էր ակոհոլային խմիչքների և մսամթերքի փոխադրումը, որոնք երկու երկրների միջև ապրանքաշրջանառության մեջ զգալի տեղ էին գրավում: Բացի այդ, Քաջարանի լեռնանցքով ավտոմոբիլային երթևեկությունը հատկապես ճմռան ամիսներին խիստ դժվարանում էր: Հետևաբար, նշյալ երթուղով բեռնափոխադրումներն ավելի երկար ժամանակ էին պահանջում և բավականին թանկ նստում: Այս ամենը հանգեցնում էր Իրանի և Հայաստանի միջև երկաթգծի կառուցման անհրաժեշտությանը, որով բեռնափոխադրումներն անհամեմատ էժան կնստեին, մանավանդ որ դրանում մեծ շահագրգռվածություն էր հանդես բերում նաև Ռուսաստանը: Այդ մասին 2007 թ. վերջին Երևանում ընդգծեց ՀՀ և ՌԴ միջև տնտեսական համագործակցության միջկառավարական հանձնաժողովի ռուսաստանյան մասի նախագահ, ՌԴ տրանսպորտի նախարար Ի. Լևիտինը. «Իրանական ուղղությունը Ռուսաստանի համար շատ կարևոր և հետաքրքիր է, քանի որ Կասպից ծովի վրա ունեցած մեր փոխադրող հզորությունները արդեն չեն բավարարում, որպեսզի կարողանանք ապահովել փոխադրումները ոչ միայն դեպի Իրան, այլև Պարսից ծոցի շրջան, և կարծում եմ հակառակ ուղղությամբ նույնպես»²⁶: Միաժամանակ, նա շեշտեց Հայաստան-Իրան երկաթգծի կառուցման հարցը արխազական երկաթուղու վերագործարկման համա-

Աղբբեջանը, Բելառուսը, Ղազախստանը, Օմանը, Սիրիան, Տաջիկստանը, Թուրքիան: Աղբբեջանն ու Թուրքիան քաղաքական դրդապատճառներով ամեն կերպ խոչընդոտում էին Հայաստանի լիարժեք ներգրավվմանը այդ միջանցքով նախատեսված բեռնափոխադրային երթուղիներին:

²⁶ Տե՛ս ԱՄԻ «Նովոստի Արմենիա». Վերլուծություններ և մեկնաբանություններ. Ռուսական կապիտալը՝ Հայաստանի լոկոմոտիվն է, //www.newsarmenia.ru, 22.01.2008:

տեքստում քննարկելու անհրաժեշտությունը: Թեև 2007 թ. Հայաստանի և Իրանի միջև ստորագրվել է հուշագիր՝ երկաթուղու շինարարության (որը գնահատվում էր 2 մլրդ. ԱՄՆ դոլար) տևիսնիկական հնարավորությունները ուսումնասիրելու մասին, սակայն, ինչպես ֆինանսավորման աղբյուրների բացակայության, այնպես էլ տարածաշրջանում ատկա լարվածության հետևանքով երկաթգծի կառուցման հարցում դեռևս շոշափելի տեղաշարժ չի նշմարվում:

ՀՀ և ՌԴ միջև տրանսպորտային հաղորդակցությունն ամրապնդելու և հատկապես Հայաստանի երկաթուղային համակարգը բարելավելու ու զարգացնելու առումներով կարևոր իրադարձություն էր «Հայկական երկաթուղային ուղիներ» ՓԲԸ 30 տարով կոնցեսիոն կառավարման իրավունքի համար 2007 թ. հայտարարված միջազգային մրցույթում «Ռուսաստանյան երկաթուղային ուղիներ» ԲԲԸ-ի հաղթանակը: Դրանից անմիջապես հետո «ՌԵՈՒ»-ն հայտարարեց, որ «Հայկական երկաթուղիներին» կառավարելու է «Հարավկովկասյան երկաթուղիներ»՝ իր դուստր ձեռնարկությունը, որը հատուկ ստեղծվել է այդ նպատակով: 2007 թ. դեկտեմբերի 21-ին «ՌԵՈՒ»-ի կողմից հրապարակված ֆինանսական առաջարկության և կողմերի միջև ստորագրված պայմանագրի համաձայն՝ կոնցեսիոնները պարտավորվում էր Հայաստանի երկաթուղային ենթակառուցվածքներում ներդնել 570 մլն ԱՄՆ դոլար, որից 230 մլն-ը՝ մոտակա հինգ տարիների ընթացքում²⁹: Պակաս կարևոր չէր նաև «ՌԵՈՒ»-ի ղեկավար Վ. Յակունինի հայտարարությունը, որ ռուսական կողմը հնարավոր ամեն ինչ կձեռնարկի, որպեսզի Հայաստանի տրանսպորտային շրջափակումը հանվի: Այս համա-

²⁹ Տե՛ս ՀՀ տրանսպորտի և կապի նախարարություն. Մեր մասին. Պատմական ակնարկ. Տրանսպորտի զարգացումը, [//www.mtc.ma](http://www.mtc.ma)

տեքստում «ՌԵՆՈՒ»-ն նախատեսում էր՝ Թուրքիայի հետ երկաթգծային հաղորդակցության բացման դեպքում ներդրումներն ավելացնել մինչև 610 մլն ԱՄՆ դոլարի, Ադրբեջանի հետ բացման դեպքում մինչև 1,8 մլրդ դոլարի, իսկ երկաթգծի արխագական հատվածի բացման դեպքում՝ մինչև 2,2 մլրդ դոլարի³⁰։ Սակայն, թե՛ հայ-թուրքական և թե՛ հայ-ադրբեջանական հարաբերություններում որևէ էական փոփոխությունների չարձանագրման, ինչպես նաև ռուս-վրացական հարաբերությունների էլ ավելի սրման հետևանքով նշյալ նախագծերն այդպես էլ չիրականացան։

Բացի տնտեսության ռազմավարական ճյուղերում ծավալված արդյունավետ համագործակցությունից, հայ-ռուսական փոխգործակցությունը հաջողությամբ զարգանում էր նաև այլ բնագավառներում։ Մասնավորապես, 1990-ական թվականներից սկսած երկու երկրները հաջողությամբ համագործակցում էին բնական ալմաստների մատակարարման և վերամշակման ոլորտում, ինչը պայմանավորված էր Ռուսաստանում գոյություն ունեցող ալմաստների հարուստ պաշարներով և Հայաստանում առկա բարձրորակ ալմաստագործներով։ Համագործակցությունն այս բնագավառում երկուստեք շահավետ էր, քանի որ ռուսական կողմը միջազգային շուկայականից ավելի ցածր գնով Հայաստանում իր չմշակված ալմաստի հոսքը ենթարկում էր բարձրորակ երեսակման, իսկ ՀՀ-ում վերագործարկվում էին համապատասխան ձեռնարկությունները և բացվում նոր աշխատատեղեր։ 2002 թ. ապրիլի 5-ին ՀՀ և ՌԴ կառավարությունների միջև կնքվեց համաձայնագիր՝ 2002-2006 թթ. չմշակված բնա-

³⁰ Տե՛ս ԱՄԴ «Նովոստի Արմենիա»։ Վերլուծություններ և մեկնաբանություններ. Ռուսական կապիտալը՝ Հայաստանի լույսնոտիվն է, [//www.newsarmenia.ru](http://www.newsarmenia.ru), 22.01.2008:

կան ավմաստներ մատակարարելու մասին: Վերջինի օրգանական շարունակությունը հանդիսացավ 2007 թ. օգոստոսին Հայաստանի կառավարության և ռուսական «Ալրոսա» քաժնետիրական ընկերության միջև ստորագրված երեսական, ոսկեգործության ոլորտներում և ներդրումային ծրագրերի իրականացման քննազավառներում համագործակցության մասին համաձայնագիրը³¹:

Բացի միջպետական մակարդակով իրականացվող ծրագրերից, ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանում տնտեսական համագործակցության բազմաթիվ ծրագրեր էին իրականացվում նաև Հայաստանի և Ռուսաստանի մարզերի և քաղաքների միջև: Երկու երկրների տնտեսվարող միավորումների միջև ուղիղ կապերի հաստատման և առևտրատնտեսական ոլորտում փոխգործակցության զարգացման համար կարևոր նշանակություն ունեցավ 2001 թ. սեպտեմբերի 15-ին Երևանում ՀՀ և ՌԴ կառավարությունների միջև ստորագրված Հայաստանի Հանրապետության մարզերի վարչակազմների և Ռուսաստանի Դաշնության սուբյեկտների վարչակազմների (կառավարությունների) միջև համագործակցության մասին համաձայնագիրը³²: Արդեն 2000-ականների կեսերին Հայաստանի շատ մարզեր ու քաղաքներ առևտրատնտեսական, գիտակրթական և մշակութային քննազավառներում համագործակցում էին Ռուսաստանի շուրջ 70 սուբյեկտների հետ: Ավանդույթ էին դարձել պատվիրակությունների փոխադարձ այցելությունները, միմյանց միջև տարբեր ոլորտներում համագործակցությանն առնչվող համաձայնագրերի կնքումը:

³¹ Տե՛ս ՀՀ արտաքին գործերի նախարարություն, արտաքին քաղաքականություն, երկկողմ հարաբերություններ, Ռուսաստան, ստորագրված փաստաթղթեր, [//www.mfa.am/hy/country-by-country/ru](http://www.mfa.am/hy/country-by-country/ru).

³² Տե՛ս նույն տեղում:

Այսպիսով, քննության առարկա ժամանակաշրջանում հայ-ռուսական առևտրատնտեսական հարաբերությունները նրկու երկրների միջև տնտեսականից բացի նաև քաղաքական համագործակցության կարևորագույն բաղկացուցիչ էին: Մոսկվան գիտակցում էր, որ Անդրկովկասում հուսալի գործընկեր ունենալու համար բարձր մակարդակի ռազմաքաղաքական հարաբերություններից զատ, այստեղ անհրաժեշտ է ունենալ նաև լուրջ տնտեսական ներուժ: Իր հերթին Հայաստանում Ռուսաստանի ծանրակշիռ տնտեսական ներկայությունը հանրապետության համար տարածաշրջանային անվտանգության կարևոր գործոն է հանդիսանում:

Рубен Л. Азизбекян, *Институт истории НАН РА, к.и.н., доцент*, Становление и развитие торгово-экономических отношений между РА и РФ в 1991-2008 гг. - В 1991-2008 гг. важнейшим компонентом армяно-российского сотрудничества являлось развитие экономических связей между двумя странами. Именно в этот период сформировались наиболее эффективные формы торгово-экономического сотрудничества, прочной основой коих служило создание в 1990 -ые годы широкого договорного-правового поля.

С 1998 года руководство Армении, исходя из политических побуждений, задачу обеспечения стабильного экономического роста республики связывало преимущественно с российским направлением, что выразилось во всестороннем присутствии России в экономике Армении. Хотя данный процесс в основном имел политическую мотивацию, однако свою роль сыграла также экономическая привлекательность.

В 2000-ые годы одним из особенностей армяно-российских торгово-экономических отношений являлся процесс разрастания проникновения российского капитала в инфраструктуры стратегического назначения экономики Армении. Российские инвестиции в большинстве направлялись в отрасли энергетики, металлургии, связи, транспорта, в финансово-банковскую сферу и т.д. В результате, благодаря созданной в Армении благоприятной среде для российских инвестиций, РФ прочно занимала позицию главного инвестора экономики Армении.

Таким образом, в исследуемый период Москва сознавала, что для того, чтобы иметь в Южном Кавказе надежного партнера, кроме высокого уровня военно-политических отношений, необходим также серьезный экономический потенциал. В свою очередь, веское экономическое присутствие России в Армении, являлось для республики важным фактором региональной безопасности.

Ruben L. Azizbekyan, *NAS RA Institute of History, PhD in History, Assistant Professor, The Formation and Development of the Trade-Economic Relations between the Republic of Armenia and Russian Federation in 1991-2008* - The development of the Armenian-Russian economic ties was among the most significant components of the cooperation between the two countries in 1991-2008. The most efficient patterns of the trade-economic cooperation were formed during this period and the vast legal field, created in 1990's, became a steadfast foundation for them.

Led by the political incentives, the Armenian leadership linked the objective of providing the Republic's sustainable economic

growth predominantly with the Russian direction, which is reflected in Russia's comprehensive presence in the Armenian economy. Notwithstanding this process was mainly politically motivated, the economic attractiveness also played a certain role.

The growth of presence of the Russian capital in the Armenian economy's strategically important infrastructure became one of the peculiarities of the Armenian-Russian trade-economic ties in 2000's. The Russian investments largely targeted the spheres of energy, metallurgy, communication, transport, finance and banking etc. The Russian Federation was generally considered the main investor in Armenian economy due to favourable atmosphere for Russian investments.

Hence, during the given period Moscow was confident that a serious economic potential is also necessary to have a trustworthy partner in the South Caucasus along with the high level military-political relations. In turn, Russia's strong economic presence in Armenia, became a significant factor in the regional security for the Republic.